

GÜNÜMÜZ ÇOCUK KİTAPLARI VE KARİKATÜR DERGİLERİNDE NASREDDİN HOCA İMGESİ¹

Müzeyyen SAĞLAM²

ÖZ

Halk kültürünün önemli figürlerinden biri olan Nasreddin Hoca, karakteri ve fıkraları ile çok geniş bir coğrafyada farklı isimlerle ve yansımalarla tanınmaktadır. Kaynağını toplumsal bellekten alan Nasreddin Hoca fıkraları ikincil sözlü kültür dönemine geçişle beraber hem yazılı kaynaklar hem de elektronik araçlar (radyo, televizyon, telefon vb.) vasıtasıyla sürdürülebilirliğini korumakla beraber; varyant ve varyasyonlara ayrılarak değişime uğramıştır. Özellikle popüler kültürün de etkisiyle bu fıkralar gerek elektronik ve basılı kültür ortamında gerekse günümüz mizah dergilerinde metinlerarası ilişkiler yöntemiyle yeniden üretime girerek orijinal bağlamından uzaklaşmış; bambaşka metinler hâline gelmiştir. Fakat Nasreddin Hoca fıkralarının yer aldığı tüm yazılı kaynaklarda bu durum söz konusu değildir. Örneğin; günümüz ilk-ortaöğretim ders kitaplarında ya da bu fıkraların geçtiği çocuk kitaplarında Nasreddin Hoca fıkralarının yaygın olarak bilinen formatına bağlı kalınmaktadır. Mizah dergileri, Nasreddin Hoca fıkralarının bilinen metinlerini günümüz mizah anlayışına göre yeniden yorumlamış ve buna komik görseller de ekleyerek okuyucuda kültürel belleğin yeniden canlanmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Çocuk kitaplarında ise fıkralarla ilgili akılda kalıcı görseller yer almakla birlikte; fıkra metinleri üzerinde dikkat çekici değişiklikler yapılmamıştır. Mizah dergilerinin ve çocuk kitaplarının sunulduğu kitle göz önüne alındığında iki kaynaktan da Nasreddin Hoca'ya ve Nasreddin Hoca fıkralarına olan yaklaşımın farklı olması kaçınılmazdır. Çocuk kitapları, çocukların sözlü kültürün yazıya ve görsele geçmiş hâliyle karşılaştığı ilk metinlerken; popüler kültürün yansıması olan mizah dergileri sözlü kültürün yeniden üretilerek gelecek kuşaklara aktarılmasını ve kültürel belleğin canlı tutulmasını sağlar. Bu çalışmada günümüzün önde gelen mizah dergileri *Uykusuz*, *Penguen* ve *Leman* ile çocuk kitaplarındaki Nasreddin Hoca imgesi karşılaştırılacak; Nasreddin Hoca ile ilgili fıkra metinlerinin iki kaynaktan nasıl kullanıldığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nasreddin Hoca, fıkra, sözlü kültür, mizah dergileri.

¹ Bu makale *Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumunda* (30 Eylül-2 Ekim, Eskişehir) sunulan bildirisi metninden düzenlenmiştir.

² Araştırma Görevlisi., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, msaglam(at)bartin.edu.tr

NASREDDIN HOCA IMAGE in TODAY'S CARICATURE MAGAZINES and CHILDREN BOOKS

ABSTRACT

Nasreddin Hoca who is one of the important figure in folk culture is known by his character and anecdotes with different names and reflections in so wide geographies. Nasreddin hoca anecdotes which take their resource from social memory experience the change by separating to variations and variants even though they keep their sustainability via both written resources and electronic devices (radio, television, phone etc.) by pass to secondary oral culture period. These anecdotes have grown away from original case and became utterly different texts by being reproduced with intertextual relations method in either electronic and pressed culture environment or today's humor magazines especially by effect of popular culture. However this situation is not valid for all written resources that Nasreddin Hoca anecdotes exist in. For example, generally known format of Nasreddin Hoca anecdotes are kept in today's primary-secondary school books or children books that have these. Humor magazine re-interpret the known texts of Nasreddin Hoca anecdotes according to today's humor perception and provide to resuscitate and maintain cultural memory in reader by adding funny visuals to them. Whereas in children book, radical changes have not been done on anecdote texts although catchy visuals later with anecdotes exist in. When audience which humor magazines and children book are presented is took into consideration, difference of approach to Nasreddin Hoca and Nasreddin Hoca anecdotes is inevitable in both resources. While children books are first texts that children meet written and visual case of oral culture; humor magazines that are reflection of popular culture provide to transmit oral culture to next generations by re-producing it and keep cultural memory alive. In this workout, *Uykusuz*, *Penguen* and *Leman* that are leading humor magazines in today and Nasreddin Hoca image in children books will be compared; usage of anecdote texts related with Nasreddin Hoca in both resources will be examined.

Keywords: Nasreddin Hoca, anecdotes, oral culture, humor magazines.

Sağlam, Müzeyyen. "Günümüz Çocuk Kitapları ve Karikatür Dergilerinde Nasreddin Hoca İmgesi". *idil* 6.38 (2017): 2695-2708.

Sağlam, M. (2017). Günümüz Çocuk Kitapları ve Karikatür Dergilerinde Nasreddin Hoca İmgesi. *idil*, 6 (38), s.2695-2708.

Giriş:

Birinci sözlü kültür dönemin en önemli aktörlerinden biri olan Nasreddin Hoca, hem yazılı hem de elektronik kültür vasıtasıyla Türk mizah belleğini günümüze kadar korumakla kalmamış; aynı zamanda Türk mizah geleneğinin gelecek nesillere aktarılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Nasreddin Hoca fıkraları, 13. yüzyıldan 21. yüzyıla geçen 800 yıllık süreçte halkın kolektif belleğinde değişime ayak uydurmuş ve bu fıkraların devrin koşulları doğrultusunda güncellenmesi sağlanmıştır.

Nasreddin Hoca fıkraları, sözlü kültürün en çarpıcı malzemelerinden biri olarak görülse de yazıya geçirilmiş ilk fıkra örneklerine –oldukça erken bir dönemde- 1480’li yıllarda Ebu’l-Hayr-ı Rûmî tarafından yazılan *Saltuknâme* (Alptekin ve Sakaoğlu, 2014: 35) adlı eserde rastlanmıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde ise Nasreddin Hoca ve kendisine atfedilen fıkralarla ilgili sayısız kaynağa ulaşmak mümkündür. Bu nedenle kaynağını sözlü kültürden alsa da Nasreddin Hoca fıkralarını tek bir döneme mâl etmek doğru olmayacaktır. Çünkü Nasreddin Hoca fıkraları, geçmişte yazıya geçirilmemiş sözlü formlar olsalar da bunların birer “sözlü metin” (Ong, 2010: 23) oldukları göz ardı edilmemelidir. Elektronik/Dijital/Siber/Sanal çağ olarak adlandırılan günümüz dünyasına gelindiğinde ise Nasreddin Hoca imgesi ve fıkraları yazılı kaynaklara kaydedilmiş olmalarına rağmen; facebook, twitter, instagram gibi yaygın olarak kullanılan sosyal ağlar ve kültür-sanat-mizah blogları aracılığıyla farklı mecralara da taşınmıştır. Yazılı ve elektronik kültür vasıtasıyla yayılma alanını genişleten Nasreddin Hoca fıkraları, içinde bulunduğu dönemin koşullarına göre yeniden yazılarak ve yorumlanarak farklı işlevler kazanmış ve bu vesileyle kültürel belleğin kendini yenilemesini sağlamıştır. Ayrıca günümüz dünyasının zihin yapısına uyarlanan Nasreddin Hoca fıkraları sayesinde Türk mizah kültürünün sürdürülebilirliği artırılmıştır. Bu nedenle bir folklor ürününün ne kadar küçüldüğünün ya da değiştiğinin önemli olmadığı; mühim olanın geleneğin devamlılığını sağlamak olduğu söylenebilir (Dundes, 2007: 73).

Nasreddin Hoca fıkraları Türk mizah geleneğinin devamlılığını sağlayan halk edebiyatı ürünlerinden biridir. Mizah geleneğinin sürdürülmesi adına ders ve çocuk kitapları ile karikatür dergileri ve kitapları vasıtasıyla bu fıkraların hem çocuklara hem de büyüklere ulaşması sağlanmaya çalışılmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda özellikle görüntünün gücünden faydalanılarak başta Nasreddin Hoca olmak üzere pek çok fıkra kahramanı ve metni çocuklar için daha ilgi çekici hâle getirilmiştir. Çünkü bilindiği üzere “Yaşadığımız yüzyıl, görüntünün ve görmenin gücüyle şekillendiril[mektedir]” (Öğüt-Eker, 2009: 577). Nasreddin Hoca fıkraları okul ve çocuk kitaplarında renkli çizimlerle süslenerek öğrencilerin ve çocukların dikkati çekilmekte, görseller vasıtasıyla fıkraların akılda kalıcılığı artırılmaktadır. Karikatür

dergilerinde ise yazar-çizerler görsellerden yararlanmakla beraber bilinen Nasreddin Hoca fıkralarını bireysel yaratıcılıklarını da kullanarak -aslını da az-çok anımsatacak bir biçimde- dönüştürürler. Tüm bunlardan yola çıkarak bu bildiride, çocuk ve karikatür kitaplarında kültürel bir imge olarak Nasreddin Hoca'nın ve fıkralarının nasıl kullanıldığı; ne tip görsellerle bu fıkraların desteklendiği incelenecektir. Ayrıca hem çocuk kitaplarının hem de karikatür dergilerinin okuyucu kitlesi göz önünde bulundurularak kültürel belleğin geleceğe taşınması konusunda Nasreddin Hoca fıkralarının ve çizimlerinin faydaları tartışılacaktır.

Günümüz Çocuk Kitaplarında ve Karikatür Dergilerinde Nasreddin Hoca

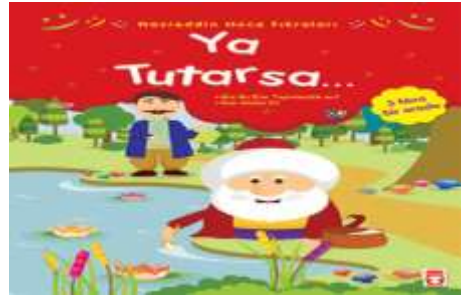
Abdülkadir Kabadayı, kültürel ve sosyal hazine niteliğindeki masal, tekerleme, fıkra, bilmece, sayışma, mani, ninni gibi halk edebiyatı ürünlerinin okulöncesi dönem çocuklarının toplum ve kültür bilinci kazanmasında çok etkili olduğunu belirtmektedir (Aktaran: Nalbantoğlu, 2009: 546). Okul öncesi dönemden başlanarak ilk ve ortaokul süreci çocuklarda kültürel belleğin şekillenmesinde diğer dönemlere göre daha büyük pay sahibidir. Bu nedenle çocukları ana sınıfından itibaren halk edebiyatı ürünleri ile karşılaştırmak sürdürülebilir bir kültürel bellek yaratılması açısından önemlidir. Nasreddin Hoca fıkraları çocuklara toplumun değer yargılarını, edebî ve sanatsal zevkini, inançlarını ve kültürel kodlarını aktarırken; fıkraların çocuk kitaplarında görsellerle desteklenerek sunulması tüm bunların akılda kalıcılığını artırmaktadır. Örneğin; 0-6 yaş grubunda objelerin ve görüntünün hatırlamaya olan etkisi en üst düzeydedir. Bu nedenle bu yaş grubu çocuklara Nasreddin Hoca fıkraları anlatılırken, bu fıkraların canlandırıldığı çizimleri göstermek çocuğun kültürel gelişimi açısından oldukça önemlidir. Sadece 0-6 yaş grubu değil; ilköğretim çağına gelmiş çocuklar da Nasreddin Hoca ile en erken ilkokul kitapları vasıtasıyla tanışmaktadırlar. Ana sınıfı ve ilköğretim çağındaki çocuklar; Batılı masal, fıkra ve çizgi film kahramanlarını çok küçük yaşlardan itibaren tanırken; Dede Korkut, Keloğlan veya Nasreddin Hoca gibi millî ve yerel değerlerle çok geç yaşlarda tanışmaktadırlar. Bu nedenle okul öncesi dönemde çocuklarda kültürel belleğin oluşturulması adına yerel kahramanların görsellerle desteklenerek sunulması büyük önem arz etmektedir.

İlköğretim ders kitapları, Milli Eğitim Bakanlığının müfredatından da anlaşılacağı üzere halk edebiyatı kaynaklarından sıkça yararlanmakta; çocuklara kültürel benliğin aşılması aşamasında yol gösterici olmaktadır. “Geleneksel kültürün canlı kalabilmesi, benimsenmesi onun güncellenmesi ile mümkündür” (Ekici, 2016: 2). Milli eğitim müfredatının da her sene gözden geçirilerek yenilenmesi ve ders kitaplarında farklı yerel değerlere yer verilmesi geleneksel kültürü canlı tutmaktadır. Bu sayede ders kitaplarında yerel kaynaklardan beslenilmesi kültürel belleğin yenilenmesini ve sürekliliğini sağlayacaktır. Nasreddin Hoca fıkraları, hem ilköğretim ders kitaplarında hem de çocuk kitaplarında en sık kullanılan yerel figürdür. Çocuk

kitaplarında kullanılan Nasreddin Hoca imgesi ve fıkraları toplum içerisinde yaygın olarak bilinenler arasından seçilmektedir. Yetişkinler için olan fıkra kitaplarına nazaran çocuk kitaplarının dilleri daha sade ve anlaşılırdır. Fıkra metinleri kısalmıştır. Ayrıca çocuklar için yazılmış olan *Nasreddin Hoca Fıkraları* kitapları, büyük ve renkli görselleri içermektedir. Sade bir dille ve çok kısa yazılan Nasreddin Hoca fıkraları, çocukların ezberlemesini kolaylaştırır ve onların bu fıkraları başkalarıyla paylaşmalarını sağlar. Ayrıca büyük ve renkli görseller de fıkraların kolay ezberlenmesine ve hatırlanmasına yardımcı olur. Ali Berat Alptekin ve Saim Sakaoğlu, Nasreddin Hoca fıkralarının Türkçe ders kitaplarında kullanılmasını şu şekilde değerlendirirler:

Nasreddin Hoca fıkralarına değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının aktarımı ve Türkçe öğretimi açısından bakıldığında zaman, bunların okullarımızda bol bol kullanılabilecek ürünler olduğu görülür. Özellikle Türkçe derslerinde Nasreddin Hoca fıkraları, düzenlenmiş nitelikli metinler olarak kullanılabilir. Başta kültür ve değer aktarımı olmak üzere konuşma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi, kelime hazinesinin zenginleştirilmesi, diyalog oluşturma, örnekleme ve kıyaslama gibi anlatımın temeli olan unsurların kazandırılmasında bu ürünleri ders kitaplarında ve dolayısıyla sınıf içinde kullanmak mümkündür (2014: 75).

Nasreddin Hoca fıkraları, çocuk kitaplarında yaygın olarak bilinen şekliyle anlatılırken; karikatür dergilerinde bu fıkraların aslından uzaklaşarak çağın sosyal, siyasi ve edebî atmosferi doğrultusunda yeniden yorumlandığı göze çarpmaktadır. Artık bu metinlerde fıkralar kadar karikatürler de önemlidir. Karikatürlerin ve fıkraların birlikte kullanılmasının temel nedeni işlev noktasında bir araya gelmeleri ve öncelikle güldürmeyi amaçlamalarıdır. Her iki tür de içinde sosyal eleştiri barındırır ve düşündürme eylemini harekete geçirir (Olgunsoy ve Temiz, 2009: 563). Karikatürlerdeki “görüntünün gücü” sayesinde hem fıkranın hem de görselin hatırlanabilirlik seviyesi daha yüksektir. İkincil ve dördüncül medya ürünü olarak kabul gören karikatürler, Nasreddin Hoca ve fıkralarını günümüze yakınlaştırarak yeni neslin belleğinde yaşamasını sağlamıştır (Deveci, 2017: 1221). Çocuk kitaplarında çizimler tamamen fıkra metnine bağlıdır. Örneğin Nasreddin Hoca’nın “Ya Tutsa” fıkrasının anlatıldığı on farklı çocuk kitabında neredeyse birbirinin aynı görsellere rastlanmıştır. Karikatür dergilerinde ise yaygın kullanılan “göle maya çalan Nasreddin Hoca” çizimi ile karşılaşılmakla beraber; buna farklı karakterler hatta hayvanlar eklenmiş, göl yerine kazana maya çalışan Hoca imgesine yer verilmiş, gündüz yerine gece vakti tercih edilmiştir. Örneğin günümüzde en çok satılan çocuk kitaplarından biri olan *Nasreddin Hoca ile Kırık Kırık*’da (2016: 80-85) ve *Ya Tutsa* (2009) kitaplarında tanıdık bir görselle karşılaşmaktayız:

Karikatür 1

Karikatür 2

Karikatür 3

Karikatür 4

Karikatür 5

Karikatür 6

Karikatür 7

Karikatür 8

yerini; karikatür kitaplarında daha küçük daha sade ve daha yalın çizimler alır. Karikatür dergilerini çocuk kitaplarından ayıran diğer bir özellik ise çocuk kitaplarının aksine karikatür dergilerinde; fıkraların minimize edilmiş olmasıdır. Yukarıdaki karikatürlerde de görüldüğü gibi bazen fıkraların tek bir cümlesi veya kelimesi kullanılarak asıl metne gönderme yapılır. Ancak karikatür dergilerinde yaygın olarak bilinen fıkra metninin tamamını görmek pek mümkün değildir. Çünkü bu dergilerde karikatüristin bireysel yeteneği ve yaratıcılığının yanı sıra içinde bulunduğu sosyal çevre, kişiliği ve düşünce yapısı da devreye girer. Örneğin; Nasreddin Hoca'nın çok bilinen fıkralarından biri olan "Kazan Doğurdu"nun bir çocuk kitabı Güldür Bizi Nasreddin Hoca'daki içeriği ve çizimleri ile Penguen dergisindeki karikatürlerine bakıldığında –"Ya Tutarsa" fıkrasında olduğu gibi- yukarıda belirtilen farklılıkların ayırımına varılacaktır:

Güldür Bizi Nasreddin Hoca, syf: 46-47.

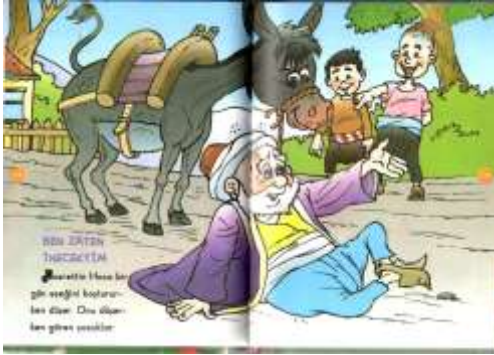

Karikatür 13

Karikatür 14

Penguen, *Uykusuz* ve *Leman* gibi günümüz popüler karikatür dergilerinde yazar-çizerlerin bakış açısı çerçevesinde halk edebiyatı metinleri yeniden yorumlanmıştır. Her yenidenyazma işlemi biçimsel olduğu kadar anlamsal dönüşümlere neden olduğundan; zaman içerisinde halk edebiyatı ürünlerinin olduğu gibi tekrarlandığını söylemek doğru olmayacaktır (Aktulum, 2011: 24). Zaten karikatür kitaplarında veya halk edebiyatı ürünlerini kullanan diğer türler içerisinde kültürel miras bilinen en yaygın şekliyle kullanılsaydı eğer; bunca yıldır kendini tekrar eden, hiç yenilenmeyen, durağan ve belki de unutulmaya yüz tutmuş bir kültürel belleğe sahip olacaktık. Metin Ekici, “Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalesinde gelenek kavramının daha çok “eskilik” ve “aktarma” olgularını kullandığını; aslında asıl vurgulanması gereken “yaratıcılık” ve “değişme” olgularını gözden kaçırdığını vurgular (Ekici, 2008: 34). Karikatür dergilerinde yer alan Nasreddin Hoca imgesi, geleneğin karikatürler ve karikatür metinleri vasıtasıyla yeniden yorumlanarak kültürel belleğin gelecek kuşaklara taşınmasında etkili bir örnektir. Nasreddin Hoca fıkralarının 800 yıllık süreçte güncellenerek günümüze kadar taşınması kültürel belleğin gelecek kuşaklara kolayca aktarılabilmesini sağlamaktadır. Aşağıda “Ben Zaten İncektim” ve “Parayı Veren Dödüğü Çalar” fıkralarının günümüz karikatür dergilerinde yeniden yorumlanarak okuyucuyla buluştuğu örnekleri görülecektir:

Güldür Bizi Nasreddin Hoca, syf: 116-118.

Karikatür 15

Karik Dünyayı Güldüren Türk Nasreddin Hoca, syf: 21-22.

Karikatür 16

Sonuç:

Sonuç olarak mizah dergileri vasıtasıyla Nasreddin Hoca fıkralarının toplum tarafından yaygın olarak bilinen örnekleri; çağımızın sosyal, siyasi ve edebî kimliğine göre yeniden yorumlanmış ve buna çarpıcı görseller de eklenerek kültürel belleğin canlı tutulması ve millî değerlerin gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır. Çocuk

kitaplarında ise karikatür dergilerinin aksine Nasreddin Hoca fıkraları üzerinde dikkat çekici değişiklikler yapılmamıştır. Ayrıca çocuk kitaplarında dikkat çeken bir diğer husus ise; fıkraların yanında verilen görsellerin renklendirilmesinde ve çizim tarzında belirgin farklılıklar olsa da temelde aynı tablonun resmedildiği görülmektedir. Çocuk kitaplarında ve mizah dergilerinde Nasreddin Hoca fıkralarına farklı yaklaşımlar sergilenmesinin temel nedeni hitap edilen kitledir. Çocuk kitapları, çocukların sözlü kültürün yazıya ve görsele geçmiş hâliyle karşılaştığı ilk metinlerken; popüler kültürün yansıması olan mizah dergileri sözlü kültürün yeniden üretilerek gelecek kuşaklara aktarılmasını ve kültürel belleğin canlı tutulmasını sağlarlar.

KAYNAKLAR

Aktulum, Kubilay. “Bir Ana-Metin Olarak Nasreddin Hoca Hikâyeleri Üzerine Kimi Dönüştürmeler”. *Milli Folklor* 91 (Güz 2011): 12-24.

Alıcı, Gamze (Der.). *Ya Tutarsa*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları, 2009.

_____. *Nasreddin Hoca ile Kıkır Kıkır*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları, 2016.

Alptekin, Ali Berat ve Saim Sakaoğlu. *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.

Deveci, Ümral. “Nasreddin Hoca Fıkralarından Nasreddin Hoca Karikatürlerine Medyalararasılık”. *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 32, (Cilt 6): 1207-1223.

Dundes, Alan. “Fakelore Fabrikasyonu”. *Folklorun Sahtesi: Fakelore*. Haz. Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2007: 71-86.

Durmaz, Uğur. “Selçuk Erdem ve Halk Edebiyatı”. *V. Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildirileri*. İstanbul: Kültür Üniversitesi, 2014: 749-786.

Ekici, Metin. “Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme”. *Milli Folklor* 80 (Kış 2008): 33-38.

_____. “Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları”. <academia.edu.tr> Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016.

Kabadayı, Abdulkadir. “Nasreddin Hoca Gülmecelerinin, Okul Öncesi Çocuklarının Duyuş, Devinş ve Bilişsel Alanlarının Geliştirilmesinde Kullanılması İçin Teknoloji Odaklı Bir Model”. *I. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. 2005: 504-513.

Nalbantoğlu, Ayşegül. “21. Yüzyıl Türk Çocukları: Nasreddin Hoca’yı Tanıyanınız Var Mı? Nasreddin Hoca ile İlgili Anaokulu Uygulama Örnekleri”. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009: 541-553.

Olgunsoy, Berna ve Ceren Temiz. “Nasreddin Hoca’nın Günümüz Mizah Dergilerindeki Yeri Nedir?”. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009: 561-573.

Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

Öğüt-Eker, Gülin. “Kültür Ekonomisi Temelinde Gelenek Nasıl Değerlendirilir”. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009: 575-592.

Öztürk, Tuba (Editör). *Güldür Bizi Nasreddin Hoca*. İstanbul: Efsun Matbaası, 2016.

Karikatür 1: <https://plus.google.com/+Karikatur-komedi/posts/T5X6psACFG> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 2: <http://www.komikkarikatur.net/karikatur/kalayim-mi-gideyim-mi-bilemedim-4558.html> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 3: <http://www.komikkarikatur.net/karikatur/lanet-olasi-amatorler-1385.html> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 4: Penguen Dergisi, Sayı 421, 14 Ekim 2010. https://www.academia.edu/9698806/SEL%C3%87UK_ERDEM_VE_HALK_EDEB%C4%B0YATI (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 5: <http://www.sendefikibokde.com/diger-karikaturler/ya-gol-orucluysa/> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 6: <http://www.komikkarikatur.net/karikatur/hemen-yapistirmis-tokadi-7206.html> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 7: Penguen Dergisi, Sayı 415, 2 Eylül 2010. https://www.academia.edu/9698806/SEL%C3%87UK_ERDEM_VE_HALK_EDEB%C4%B0YATI (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 8: <https://plus.google.com/+Karikatur-komedi/posts/W3jUAdzZRpf> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016)

Karikatür 9: <http://vekarikatur.blogspot.com.tr> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016)

Karikatür 10: <http://karikaturborsasi.blogspot.com.tr/2013/04/nasrediin-hoca-karikaturleri-iste-o-gun.html> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016).

Karikatür 11: http://vekarikatur.blogspot.com.tr/2012/04/hic-kugu-golu-maya-tutar-m_26.html (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016)

Karikatür 12: Penguen Dergisi, Sayı 431, 23 Aralık 2010. https://www.academia.edu/9698806/SEL%C3%87UK_ERDEM_VE_HALK_EDEB%C4%B0YATI (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016)

Karikatür 13: <http://www.komikkarikatur.net/karikatur/kazana-mi-halvetlendin-hoca-efendi-400.html> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016)

Karikatür 15: <https://www.karikaturu.com/hocaya-iftira-atmayalim---.html> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016)

Karikatür 16: <http://www.komikkarikatur.net/karikatur/sktir-git-lan-anlasaydin-1235.html> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016)